

การส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิตินิบัญญัติ Promoting Buddhism with Legislative Way

¹สถิษฐ์พงศ์ เทศะบำรุง และ ²ชมพูนุช ช้างเจริญ

¹Saritpong Tesabamrung and ²Chompoonuch Changcharoen

^{1,2}บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

^{1,2}Graduate School, Mahamakut Buddhist University.

¹Corresponding Author's Email: s.tesabamrung@gmail.com

Received: March 24, 2025; **Revised:** April 20, 2025; **Accepted:** April 21, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาการส่งเสริมพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาวิถีนิตินิบัญญัติที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา 3) เพื่อบูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิตินิบัญญัติ และ 4) เพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับ “รูปแบบบูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิตินิบัญญัติ” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร ศึกษาจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือพระไตรปิฎก และเอกสารทุติยภูมิมีอรรถกถา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง มีการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งด้านการส่งเสริมพระพุทธศาสนาและด้านวิถีนิตินิบัญญัติ จำนวน 18 รูป/คน นำเสนอด้วยวิธีวิเคราะห์พรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1) การส่งเสริมพระพุทธศาสนา 5 องค์ประกอบ คือ พระพุทธเจ้า ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนสถาน ศาสนาพิธี ส่งเสริมใน 4 ปัจจัย คือ เผยแผ่ ปกป้อง รากวัล และการลงโทษ เพื่อให้พระพุทธศาสนาเข้มแข็ง เกิดการพัฒนาจิตใจและปัญญา มีภูมิด้านทานโรคทางใจ สังคมสงบสุข ด้วยไตรสิกขา ศีลสมาธิ ปัญญา บรรลุโลกียธรรม โลกุตระธรรม เกิดเจริญรุ่งเรือง อามิสไพบูลย์ และธรรมไพบูลย์ 2) สำหรับวิถีนิตินิบัญญัติที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา คือ การบัญญัติกฎหมายส่งเสริม 5 องค์ประกอบ พระพุทธเจ้า ศาสนธรรม ศาสนาบุคคล ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี ใน 4 ปัจจัย เผยแผ่ ปกป้อง รากวัล ลงโทษ แก้ไขพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ให้เป็นตามพระธรรมวินัย ให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง คู่กับฝ่ายอาณาจักร 3) การบูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิตินิบัญญัติ โดยบัญญัติในลำดับสูงสุดคือรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดและเป็นกฎหมายแม่บทของกฎหมายทั้งหมด โดยฝ่ายนิติบัญญัติ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรด้วยเจตนาทุกฝ่าย ด้วยความรู้ ความเข้าใจ หลักพุทธธรรมและหลักกฎหมาย เป็นกฎหมายที่ยอมรับของทุกฝ่าย เกิดประสิทธิผล การบังคับใช้กฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย 4) เกิดเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบบูรณาการ การส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิตินิบัญญัติ จากการวิจัย 5 องค์ประกอบ ใน 4 ปัจจัย สามารถสรุปเป็นโมเดล ได้ดังนี้คือ L = REC³ Model ประกอบด้วย ความเคารพนับถือ การศึกษา ความสามารถ ทุนนิยม และวัฒนธรรม

คำสำคัญ : การส่งเสริม; พระพุทธศาสนา; วิถีนิตินิบัญญัติ

Abstract

The objectives of the dissertation were as follows: 1) to study the promotion of Buddhism, 2) to study the legislative way related to the promotion of Buddhism, 3) to integrate the promotion of Buddhism with legislative way, and 4) to propose body of knowledge about the “model of integrating the promotion of Buddhism with legislative way.” This dissertation is qualitative documentary research in which all data collected from primary sources, namely the Tipitaka and the secondary sources i.e., commentaries and other relevant documents. In-depth interviews were also analyzed with 18 qualified key informants in the fields of both Buddhism promotion and legislative way. The research results found that :1)The promotion of Buddhism consists of 5 factors: the Buddha, the Pali Canon, Buddhist Monk, Buddhist monastery, Buddhist Ceremonies. The way to promote could be done through four conditions namely propagation, protection, reward and punishment. The advantage of promotion of Buddhism can create strengthening Buddhism, developing mind and wisdom, being immune to mental illness. Society is peaceful with the Threefold Training, i.e., morality, concentration and wisdom and also is achieving the happiness in mundane state and Supramundane state, being prosperous both in wealth and in Dhamma. 2)For the legislative way involved in promoting Buddhism is to legislate laws to promote the above 5 factors together with 4 conditions. The amendment of the Sangha Act should be done in order to be based on the Dhamma and Vinaya. The legislative way will promote Buddhism in the kingdom. 3)Integrate of the promotion of Buddhism through the legislative way should be put in the highest order, the constitution which is the master law of all laws. The legislators and members of the Constitution Drafting Council must have the wholesome intention, knowledge, and understanding both Buddhist principles and laws. It is accepted by all parties. It is an effective law both in the enforcement and the Implementation. 4)The body of Knowledge dealing with the integrated model of promotion of Buddhism through the legal way can be synthesized as follows: L = REC3. L stands for Legal, R stands for Respect, E stands for Education, and 3C stands for Competency, Capital, and Culture.

Keywords: Promotion; Buddhism; The Legislative Way

บทนำ

สถาบันพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ในอดีตถือว่ามียุทธศาสตร์สำคัญอย่างมากต่อสังคมไทยทั้งในด้านการศึกษา การแพทย์ รูปแบบการดำเนินชีวิตของประชาชน และการเมืองการปกครอง โดยพระสงฆ์มีส่วนช่วยในการขัดเกลาจิตใจประชาชน ส่วนรัฐมีส่วนช่วยในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ทั้งทางด้านวัตถุ ปัจจัย ที่เอื้อต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรจึงเป็นไปอย่างมั่นคง พระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐคู่กับชนชาติไทย เป็นสถาบันแห่งธรรมและทรงความยุติธรรม และเป็นลักษณะทั่วไปคือเป็นธรรมาธิปไตยในทางการเมืองคือลักษณะที่ครอบคลุมเหตุปัจจัยอื่นที่สัมพันธ์เกี่ยวพันกันทั้งหมดในประเทศองค์คุณอันประเสริฐ 3 ประการนี้ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ต่างอิงอาศัยกัน เป็นเอกภาพแยกกันไม่ออกแยกกันไม่ได้

การยกฐานะองค์กรพุทธศาสนาเป็นหน่วยงานที่สำคัญระดับชาติทางด้านนิติบัญญัติ จะก่อให้เกิดความชัดเจนในการบริหารราชการแผ่นดิน เกิดความเจริญรุ่งเรือง เป็นการส่งเสริมอารยธรรมที่สูงส่งในพระพุทธศาสนา เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันแก่ชาติบ้านเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงในทุก ๆ ด้าน คนเห็นทางธรรมกันมาก ไม่เคารพความจริง ไม่ถือความถูกต้อง มุ่งเอาความสำเร็จและผลประโยชน์ส่วนตัว

ถ้าจะให้สังคมไทยมีความหวัง มีอนาคตที่มั่นคง จะต้องให้คนไทย ตั้งแต่เด็ก มีการศึกษาชนิดที่ฝึกให้เป็นคนที่ รักธรรม รักความจริง รักความถูกต้อง รักความดีงาม มีความใฝ่รู้ที่จะถึง ที่จะอยู่ในธรรม ในความจริง ความถูกต้อง ความดีงามนั้น อย่างฝังลึก ฝังมั่นคง มั่นแน่นในความจริง ความถูกต้อง มุ่งหน้าทำการสร้างสรรค์สิ่งดีงาม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554)

ดังนั้น การส่งเสริมความเข้มแข็งให้พระพุทธศาสนา โดยการบรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญ ในฐานะศาสนา ของชาติไทย ให้ได้รับการอุปถัมภ์เช่นเดียวกับที่เคยได้รับจากพระมหากษัตริย์ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราช จะเป็นการนำความสงบสุขกลับคืนมาสู่สังคมไทย ทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบ อย่างมีความสุข ดังนั้นทำอย่างไร จึงสามารถนำพระพุทธศาสนา มาแก้ปัญหาของสังคม ของประเทศชาติ ตลอดจน ของโลก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554)

หลักการ แนวคิด ทฤษฎี แนวทางปฏิบัติ การแก้ไขปัญหา การส่งเสริมพัฒนา มาจากพุทธธรรม คือ โยนิโสสมณสิการ ได้แก่การทำในใจโดยแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคาย พิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบหาเหตุผลไปตามลำดับถึงต้นเหตุ แยกองค์ประกอบจนเห็นสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2556) ปรัตโธสยะ สดับสัทธรรมจากท่านผู้ทรงคุณวุฒิ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2562) อริยสัจ 4 คือ ทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นไปตามเหตุและปัจจัย ปัญหาให้รู้ ละได้โดยไม่ปฏิบัติเหตุปัจจัยของปัญหา และปฏิบัติเหตุปัจจัยที่ส่งเสริมพัฒนา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษา การส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ เพื่อให้พระพุทธศาสนาเถรවා ได้รับการเผยแผ่ การศึกษาเรียนรู้สั่งสอน การปกป้องคุ้มครองป้องกันการบ่อนทำลาย มีสภาพบังคับ เพื่อนำมาใช้ในการแก้ปัญหาในสังคม สร้างสันติสุข สร้างภูมิคุ้มกัน ให้เกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการส่งเสริมพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาวิถีนิติบัญญัติที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา
3. เพื่อบูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ
4. เพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบบูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหา มกุฏราชวิทยาลัย ศึกษาหนังสือ งานวิจัย วารสาร บทความ โดยค้นคว้าจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติ รวมถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ แล้วนำข้อมูลไปจัดกลุ่ม จัดประเภท วิเคราะห์ สังเคราะห์

ขั้นตอนที่ 2 ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและการสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 18 รูป/คน การคัดเลือก ประกอบด้วย พระภิกษุ ตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าวาสขึ้นไป พระอาจารย์และอาจารย์มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา รวม 9 รูป/คน นักกฎหมายทำหน้าที่ ผู้พิพากษา อัยการ ผู้บริหารองค์กร ทนายความ นักการเมือง รวม 9 คน

ขั้นตอนที่ 3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งผู้วิจัยสร้าง สักเคราะห์ขึ้น จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ทางพระพุทธศาสนา ทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนที่ 4 การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ผู้วิจัยส่งแบบสัมภาษณ์เชิงลึก เสนอผู้เชี่ยวชาญจำนวน 4 รูป/คน ตรวจสอบ นำความเห็นผู้เชี่ยวชาญมาปรับแก้ และเสนออาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบก่อนนำไปใช้

ขั้นตอนที่ 5 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยขอหนังสือสัมภาษณ์จากบัณฑิตวิทยาลัยและนิตสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ 18 รูป/คน ขณะสัมภาษณ์มีการบันทึกเทปและจดบันทึกเพื่อความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล

ขั้นตอนที่ 6 การวิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการสังเคราะห์ จากการศึกษาเอกสารต่างๆ และจากการสัมภาษณ์เชิงลึก มาสังเคราะห์ สรุปผลเป็นองค์ความรู้ใหม่และสร้างรูปแบบเป็น Model

ขั้นตอนที่ 7 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้เข้าร่วมการวิจัย จะได้รับการเก็บรักษาไว้ ไม่เปิดเผยต่อสาธารณะ เป็นรายบุคคล แต่จะรายงานผลการวิจัยเป็นข้อมูลส่วนรวม ข้อมูลของผู้เข้าร่วมการวิจัยเป็นรายบุคคลอาจมี คณะกรรมการสอบคุชชีนิพนธ์เข้ามาตรวจสอบได้

ผลการวิจัย

1. การส่งเสริมพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเมืองคัมภีร์ประกอบที่สำคัญ 5 ด้าน เพื่อให้พระพุทธศาสนา เข้มแข็ง มีความมั่นคง ยั่งยืน ต้องดำเนินการส่งเสริมองค์ประกอบที่สำคัญ ให้ครบทั้ง 5 ด้าน คือ 1) ศาสดา 2) ศาสนธรรม 3) ศาสนาพิธี 4) ศาสนบุคคล 5) ศาสนสถาน และส่งเสริมด้วยหลัก 4 ปัจจัย คือ 1) การเผยแผ่ 2) การปกป้อง 3) ให้รางวัล ให้การชื่นชม 4) ให้โทษ ลงโทษ การส่งเสริมพระพุทธศาสนา ในยุคปัจจุบันพระพุทธศาสนา แม้ว่าคำสอนซึ่งเป็นความจริงตามธรรมชาติ ไม่เปลี่ยนแปลง แต่องค์การพระพุทธศาสนาก็เสื่อมถอย ทั้งด้านปริมาณ คือจำนวนพระภิกษุสงฆ์ ลดน้อยลง ขาดการสร้างศาสนทายาท และคุณภาพ คือ ความรู้ความเข้าใจทางธรรม วิธีการเผยแผ่ วิธีการสอน ความรู้รอบตัวที่จำเป็น จึงจะเป็นเหตุปัจจัยในการพัฒนาให้องค์กรพระพุทธศาสนา มีระบบ มีความรู้ มีความสามารถ มีความเข้มแข็ง สามารถในการแก้ไขปัญหาสังคมที่มีเหตุจากความทุกข์ทางจิตใจ สร้างภูมิคุ้มกันให้สังคมไทย รวมถึงป้องกัน แก้ไขปัญหาการเบียดเบียนจากศาสนาที่สอนให้เชื่อในพระเจ้า ผลที่สังคมไทยจะได้รับคือความสงบสุข สันติ สันติภาพอย่างยั่งยืน ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าพระพุทธศาสนา จำเป็นต้องได้รับการบูรณาการส่งเสริมจากรัฐด้วย วัฒนธรรม 5 ด้าน ดังนี้

1. การส่งเสริมเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในฐานะศาสดา ส่งเสริมโดยป้องกัน มีโทษกรณีแก้ไขเปลี่ยนแปลง
2. การส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนธรรม ส่งเสริมโดยป้องกัน ให้รางวัล มีโทษกรณีแก้ไขเปลี่ยนแปลง ดีความคาคเคลื่อน
3. การส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนพิธี
4. ส่งเสริมให้อยู่ในกรอบพระธรรมวินัย มีโทษกรณีแก้ไขเปลี่ยนแปลงออกนอกกรอบพระธรรมวินัยและวัฒนธรรม การส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนบุคคล ส่งเสริมให้อยู่ในกรอบพระธรรมวินัย ตามหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา ปรีชาปฏิบัติ ปฏิเวธ รู้แจ้งอริยสัจจ์มีญาณ วณ 3 รอบอาการ 12

รู้ทุกขอริยสัจจ์ ด้วยสัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ

รู้สมุทัยอริยสัจจ์ ด้วยสัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ

รู้นิโรธอริยสัจจ์ ด้วยสัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ

รู้มรรคอริยสัจจ์ ด้วยสัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ

5. การส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนวัตถุ ส่งเสริมให้อยู่ในกรอบพระธรรมวินัย มีโทษกรณีแก้ไขเปลี่ยนแปลงออกนอกกรอบพระธรรมวินัยและวัฒนธรรมการส่งเสริมศาสนิกชน ส่งเสริมโดยการเผยแผ่ธรรม ไตรสิกขา ศีลสมาธิ ปัญญา ให้รางวัลเพื่อจูงใจให้ศึกษาและปฏิบัติการส่งเสริมหมายถึงการทำให้พระพุทธศาสนานั้นคง มีประโยชน์ ต้องช่วยกันทุกด้าน ทุกฝ่าย ให้พระภิกษุสามารถสื่อสาร เผยแผ่หลักธรรมคำสอนได้อย่างแท้จริง มีตัวชี้วัดอย่างชัดเจน วางหลักในการเผยแผ่พระศาสนาให้เข้มแข็งสืบต่อไป สร้างศาสนทายาท การสอนการปฏิบัติสมาธิตั้งแต่เด็กเล็ก ให้มีองค์ยึดเหนี่ยวคือคำสอน ป้องกันไม่ให้คนที่ไม่มีความรู้เข้ามาอยู่ในพระศาสนาอาศัยพระศาสนาทำมาหากิน ไม่นำพิธีกรรมต่าง ๆ เข้ามามีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางทางโทรทัศน์ วิทยูเลือกผู้มีความสามารถทางพระพุทธศาสนามาดำเนินรายการ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ต้องหาผู้มีความรู้พระพุทธศาสนา มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ดูแลกิจการพระพุทธศาสนา ควรมีการเรียนการสอนเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางสื่อให้เข้มข้น เผยแผ่ทุก ๆ ช่องทาง มีข้อบังคับให้กระทรวงศึกษาธิการนำหลักสูตรพระพุทธศาสนาเข้าสู่ระบบการศึกษาทุกระดับ

พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นฐานสำหรับการพัฒนาคน พัฒนาสังคมของมนุษย์ เป็นฐานที่จะให้มนุษย์ได้คุณภาพชีวิต ได้สิ่งที่มีคุณค่าสูงยิ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น การสร้างความพร้อมพร้อมในทางเศรษฐกิจก็เป็นภารกิจสำคัญที่จะต้องทำ แต่เราจะต้องให้ความเจริญก้าวหน้าพร้อมพร้อมทางเศรษฐกิจนั้นสัมพันธ์กับจุดหมาย ให้เป็นไปเพื่อจุดหมาย คือให้เกิดคุณภาพชีวิต ซึ่งทำให้มนุษย์พร้อมที่จะสร้างสรรค์หรือปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีงาม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). 2558: น. 57-58)

2. วิถีปฏิบัติบัญญัติที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า อัครคุณุญสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/130/96) กล่าวถึงที่มาของสังคม กฎสังคม ที่มาของกษัตริย์ ที่มีขึ้นมาในสังคมของคน เหตุเพราะ อกุศลกรรมเกิดขึ้น หมู่คนจึงตั้งกติกาและเลือกคนที่มีความสามารถขึ้นมาเพื่อรักษากติกาของสังคม รักษาธรรม ให้สังคมเป็นธรรม กล่าวได้ว่า กติกาและผู้นำต้องมาจากประชาชน (สุชีพ ปุณณานุภาพ, 2554) ซึ่งเป็นหลักที่ตรงกัน ทั้งพระพุทธศาสนาและนักปราชญ์

ตะวันตก ในยุคปัจจุบันก็คือระบอบประชาธิปไตย กฎหมายรัฐธรรมนูญและผู้บริหารต้องมาจากประชาชน เลือกตั้งโดยประชาชน ดังนั้นการส่งเสริมพระพุทธศาสนาจึงต้องมาจากกฎหมายที่มาจากประชาชน

กฎหมายที่มาจากประชาชน คือ กฎหมายรัฐธรรมนูญ เป็นแม่บทของกฎหมายทุกฉบับ (มานิตย์ จุมปา, 2565) ดังนั้นกฎหมายส่งเสริมพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาของคนไทยมากกว่าร้อยละ 90 ฝังลึกในวัฒนธรรมไทยมาอย่างยาวนาน จึงต้องเป็นศาสนาประจำชาติ บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ แล้วออกพระราชบัญญัติ ส่งเสริมพระพุทธศาสนาทั้ง 5 องค์ประกอบ ได้แก่ พระพุทธรูปแทนพระพุทธเจ้าให้เกิดการเคารพ พระไตรปิฎกให้เกิดการศึกษา คณะสงฆ์ให้มีสมรรถนะ ศาสนวัตถุให้มีคุณค่า ศาสนพิธีให้เป็นวัฒนธรรม ด้วย 4 ปัจจัย ได้แก่ การเผยแผ่ การปกป้อง การให้รางวัล การให้โทษ จึงสามารถส่งเสริมพระพุทธศาสนา ให้เกิดประโยชน์ต่อคนไทยทั้งประเทศได้ ซึ่งปัจจุบันกฎหมายที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 มีศักดิ์เท่ากับกฎหมายส่งเสริมศาสนาอื่น นอกจากจะนำมาส่งเสริมไม่ได้ อย่างที่ควรจะเป็น ยังถูกคัดค้านจากศาสนาอื่น ซึ่งเข้ามาสู่ประเทศไทยภายหลัง จำนวนผู้นับถือก็น้อยกว่าพระพุทธศาสนาอย่างมาก สำหรับการร่างกฎหมายให้เกิดประสิทธิภาพ ประสิทธิผล กฎหมายต้องตั้งอยู่บนฐานความจริงตามธรรมและมีความมุ่งหมายเพื่อความชอบธรรม ความเป็นธรรม ความดีงามของสังคม เปิดกว้างให้เสนอรับฟัง ทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ผู้บัญญัติกฎหมายต้องมีความรู้ ความเข้าใจพระพุทธศาสนา กฎหมายที่ และผู้ให้อำนาจแก่หน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา บังคับใช้กฎหมาย ต้องมีปัญญา รู้ความจริง รู้ความถูกต้องดีงามที่ต้องการและต้องมีเจตนารมณ์ มุ่งผลที่เป็นธรรม ปกป้อง ค้ำครอง อุปถัมภ์ ส่งเสริม พระพุทธศาสนา ใช้อย่างจริงจัง ไม่มีอคติ ไม่ลำเอียง ไม่ช่วยเหลือกัน มีบทลงโทษ การบังคับใช้ต้องเป็นธรรม ยุติธรรม เสมอภาคมีประสิทธิภาพ รวดเร็ว ต้องประชาสัมพันธ์ ให้สังคมทราบปัญหา

การนำพระพุทธศาสนามาสร้างความสงบสุขให้แก่สังคมไทย จึงต้องปรับปรุงวิถีนิตินิติบัญญัติให้ส่งเสริมพระพุทธศาสนาได้อย่างแท้จริง เพื่อให้มีศักยภาพในการแก้ปัญหาสังคม สร้างภูมิคุ้มกัน นำความสงบสุข สันติกลับสู่สังคมไทย โดยการบัญญัติให้พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นศาสนาประจำชาติไทย ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นลำดับสูงสุดในกฎหมายรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หมวด 6 แนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 64 บทบัญญัติในหมวดนี้เป็นแนวทางให้รัฐดำเนินการตรากฎหมาย และกำหนดนโยบายในการบริหารราชการแผ่นดิน มาตรา 67 รัฐพึงอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น โดยส่งเสริม อุปถัมภ์ ค้ำครอง สนับสนุน เผยแผ่ ป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลาย

3. บูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิตินิติบัญญัติ ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาท นำความจริงตามธรรมชาติดมาแสดงและบอกทางปฏิบัติ ได้แก่ ไตรลักษณ์ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจนุปบาท และอริยสัจสี่ แสดงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ทางกาย ทางใจ แก่คนบนโลกนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มรรค ในอริยสัจสี่ คือ มรรคมืองค์แปด ย่อได้เป็นไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ผู้ที่ศึกษาไตรสิกขาจนรู้แจ้งปฏิบัติจนเห็นจริง ยังมีทุกข์ทางกาย แต่หมดทุกข์ทางใจ เมื่อไม่มีทุกข์ทางใจ ไม่มีโรคทางใจ เป็นผลให้ไม่มีกิเลส เมื่อไม่มีกิเลส ก็ไม่ก่อกรรม ไม่กระทำการเบียดเบียน กระทำแต่ประโยชน์ต่อส่วนรวม ประโยชน์ต่อสังคม ยังผลให้สังคมเกิด

ความสงบสุข สันติ การเผยแผ่ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ต่อสังคม เป็นผลให้คนในสังคมไม่เบียดเบียนกันและกัน มีภูมิด้านทานโรคทางใจ ไปจนถึงขั้นสูงสุดคือหมดทุกข์ทางใจ

บูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ โดยบัญญัติในลำดับสูงสุดคือรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดและเป็นกฎหมายแม่บทของกฎหมายทั้งหมด โดยฝ่ายนิติบัญญัติ สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ด้วยเจตนากุศล ด้วยความรู้ ความเข้าใจ หลักพุทธธรรมและหลักกฎหมาย เป็นกฎหมายที่ยอมรับของทุกฝ่าย เกิดประสิทธิผล การบังคับใช้กฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมาย กล่าวคือ

1. การบูรณาการการส่งเสริมเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในฐานะพระศาสดา พระพุทธเจ้าในฐานะพระศาสดา ถือว่าได้เป็นหลักให้กับพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นคือพระธรรมคำสอนที่สืบทอดมาเป็นเวลา ผู้สืบทอดเจตนารมย์ ได้แก่พระสงฆ์ และสาวก ควรยึดถือคำสอนอย่างเคร่งครัด ส่วนวิธีการเผยแผ่ก็ปรับให้เข้ากับยุคสมัยพระพุทธรูปเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า มีวิวัฒนาการเป็นพระเครื่ององค์เล็ก เป็นภาพเขียนพระพุทธเจ้าอยู่ในทุกรูปแบบ การสร้าง การปฏิสังขรณ์ การบูรณะ กล่าวได้ว่าพระพุทธรูปเป็นเพียงสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า แต่ไม่เทียบเท่าหลักธรรมคำสอนที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้แล้ว พุทธบริษัทจึงมีหน้าที่ในการช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนอย่างถูกต้อง พระพุทธเจ้าในฐานะพระศาสดาของพระพุทธศาสนา จึงควรมีกฎหมายคุ้มครอง จะทำให้พุทธบริษัทสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสันติสุข

2. การบูรณาการ การส่งเสริมการส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนธรรม การส่งเสริมให้พระสงฆ์ศึกษาและปฏิบัติ ให้รู้พระธรรมอย่างถ่องแท้ รู้พยัญชนะ รู้อรรถ รู้แจ้งเห็นจริง สามารถนำพระธรรมคำสอน มาใช้ในการศึกษาแก่ประชาชน มีการศึกษา รู้จักการดำเนินชีวิต ไม่เบียดเบียน มีวินัย รู้การพัฒนาชีวิต พัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญาจิตใจสดใส ไม่เครียด ไม่ซึมเศร้า มีความสุข สันติ ไม่ทำอะไรตามความรู้สึก รู้จักใช้ปัญญาคิดพิจารณาเหตุผล รู้เหตุปัจจัย แก้ปัญหา สร้างความก้าวหน้าในชีวิต และส่งเสริมให้ประชาชนประยุกต์ใช้หลักธรรมคำสอนคู่กับการใช้ในชีวิตจริง โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นและตนเอง รู้วิธีลดทุกข์ทางใจ นำไปแก้ทุกข์ทางใจ ในระดับปัญญา สามารถทุกข์ทางใจ ลดกิเลส ลดการก่อกรรม การปฏิบัติธรรมคือการนำธรรมมานำทาง ช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยดี การบัญญัติกฎหมาย ปกป้องพระพุทธศาสนา ปกป้องหลักธรรมคำสอน มีบทลงโทษผู้นำพระพุทธศาสนาไปหาประโยชน์ นำหลักธรรมไปดัดแปลง พระภิกษุที่ละเมิดพระวินัยวินัย ไม่ยึดถือหลักธรรม สั่งสอนญาติโยมในทางมิชอบ ด้วยวิธีการนอกศาสนา การใช้กระบวนการทางนิติบัญญัติ พิทักษ์ รักษา ส่งเสริมพระธรรม และป้องกันการบิดเบือนพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นสิ่งที่ นิติบัญญัติควรนำไปปรับใช้ โดยมุ่งไปที่การจงใจบิดเบือนคำสอนเป็นหลัก ที่บัญญัติกฎหมายต้องรู้ในพระธรรมวินัย เพื่อให้การบัญญัติกฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย เป็นไปอย่างถูกต้องตามธรรมและส่งเสริมให้มีผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมวินัยอย่างรอบด้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านคัมภีร์ เชี่ยวชาญด้านกฎหมายส่งเสริมพระพุทธศาสนา ในสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ปกป้อง ส่งเสริม อธิบาย ที่ถูกต้องกับสังคม นักวิชาการ นักการเมือง และแก้ต่างให้ทางคณะสงฆ์

3. การบูรณาการการส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนบุคคล สำหรับศาสนบุคคล ซึ่งมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ต่อความมั่นคงยั่งยืนของพระพุทธศาสนาเพื่อสันติสุข สันติภาพ ตามระบบที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ คณะสงฆ์ ต้องบริหารจัดการให้พระสงฆ์ มีสมรรถนะ ประกอบด้วยความรู้พระธรรมวินัย มีระบบการศึกษา ให้พระสงฆ์พัฒนาตน พัฒนาเป็นอริยสงฆ์ และให้สามารถทำหน้าที่บริหารองค์กรสงฆ์ บริหารจัดการศาสนวัตถุ ศาสนพิธี และปฏิบัติศาสนกิจ ตามที่กำหนดในพระธรรมวินัย ให้ความรู้ ให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อพันธกิจพบสุขการส่งเสริมภิกษุ ซี อุบาสก อุบาสิกา ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ตามบทบัญญัติพระธรรมวินัย พระสงฆ์เป็นหลัก การอนุญาตให้บวช ต้องกลั่นกรอง มีกฎเกณฑ์ มีมาตรการ การส่งเสริมจึงต้องมีความเข้มข้น ต้องบวชอย่างถูกต้องตามพระวินัย ให้การศึกษาตามพระวินัย ปกป้องอย่าให้ถูกทำร้าย รังแก ให้โอกาสทางการศึกษา การปฏิบัติธรรม ส่งเสริมให้การศึกษาอย่างต่อเนื่อง ส่งเสริมให้ท่านปฏิบัติธรรม ส่งเสริมให้ท่านนำความรู้ไปใช้ ไปสอน ไปเผยแผ่ ส่งเสริมทั้ง พระเณร แม่ชี อุบาสก อุบาสิกา เพื่อประโยชน์ทางพระพุทธศาสนา

4. การบูรณาการการส่งเสริมการส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนวัตถุ การส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนวัตถุ ด้วยวิถีนิตินิบัญญัติ ต้องเข้าใจหลักพระพุทธศาสนา หลักที่พระพุทธเจ้าได้วางไว้เกี่ยวกับวัตถุว่า ควรอย่างไรวัดวาอารามควรเป็นเช่นไร สิ่งนี้สำคัญอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นต้องเกิดความเข้าใจเข้าถึงซึ่งหลักที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้ สุดท้าย การช่วยกันพัฒนาเรื่องศาสนวัตถุพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ให้เกี่ยวเนื่องกับหลักการของพระพุทธศาสนา สร้างได้เท่าที่จำเป็น ศาสนวัตถุใดไม่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา รูปปั้น ต้องตัดออก ต้องห้ามสร้างด้วย ศาสนวัตถุที่เป็นโบราณสถาน อนุรักษ์โดยการสร้างพิพิธภัณฑสถาน พัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนา โบราณสถานแห่งชาติตั้งอยู่ในวัด การอนุรักษ์ซ่อมแซมต้องขออนุญาต จดทะเบียนวัดเป็นโบราณสถาน มีงบประมาณ มีการจัดการที่เป็นระบบ วิถีนิตินิบัญญัติส่งเสริมโดยตรง มีกฎมีระเบียบ ในการไปเสริมเติมแต่งหรือบูรณะ ปฏิสังขรณ์ รักษาหลักฐานดั้งเดิมทางพระพุทธศาสนา หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ให้ผิดเพี้ยนไป ไม่ให้คนเข้าใจผิด ต้องมีกฎหมายมาปกป้อง การทำลาย การลบหลู่ การบิดเบือน ต้องบริหารจัดการดูแลตามกฎหมาย ประมวลกฎหมายอาญาที่มีอยู่แล้ว ทำตามกฎหมาย ถ้าไม่ใช่สิ่งที่มีคุณค่า ปรับปรุงได้ ถ้ามีคุณค่าต้องอนุรักษ์ไว้ วัดที่ขาดแคลนงบประมาณ โบนัส เจตีย์ วิหาร รัฐต้องดูแล จัดงบประมาณ ซ่อมแซม

5. การบูรณาการ การส่งเสริมการส่งเสริมเกี่ยวกับศาสนพิธี วิถีนิตินิบัญญัติ สามารถส่งเสริม การเผยแผ่ การสนับสนุน การจูงใจ การปกป้อง การคุ้มครองพระพุทธศาสนา ช่วยเหลือส่งเสริมสนับสนุนร่วมมือ หรือเอื้ออำนวยโอกาสให้พระพุทธศาสนาสามารถบำเพ็ญกิจหน้าที่ ให้คณะสงฆ์ ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ มีความสามารถเผยแผ่พระธรรมแก่ประชาชน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ทำให้ประชาชนเป็นคนดีมีศีลธรรมอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็น เป็นสังคมที่มีสันติสุข ซึ่งเป็นจุดหมายร่วมกันทั้งของการปกครองของรัฐ และของพระพุทธศาสนา ผู้บัญญัติกฎหมาย ต้องรู้เข้าใจหลักพระธรรมวินัย รู้ประโยชน์ รู้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นหลักคำสอนและหลักปฏิบัติ นำมาซึ่งสันติสุขของบุคคล ของสังคม สันติภาพของสังคมบัญญัติกฎหมายให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัย มีเจตนาเพื่อความดีงาม มุ่งผลตามธรรม แต่เนื่องจากพระพุทธศาสนามีระบบนักบวช มีการจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นระบบ มีหลักการบริหารคณะสงฆ์ หลักตุลาการ หลักนิตินิบัญญัติ

ซึ่งพระพุทธเจ้าได้กำหนดหลักปฏิบัติและวิธีการปฏิบัติไว้โดยละเอียด ในส่วนของการบริหารจัดการขององค์กร สังฆ มีความสมบูรณ์ ไม่มีความจำเป็นต้องใช้วิธีนิติบัญญัติ ส่วนที่จำเป็นต้องใช้วิธีนิติบัญญัติ คือการเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยการออกกฎหมายระบบการศึกษาของชาติ ให้คนไทยทุกคน ต้องได้รับการศึกษาไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตั้งแต่อนุบาลจนถึงระดับมหาวิทยาลัย สำหรับองค์ประกอบของพระพุทธศาสนาเช่น คัมภีร์ ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี ก็ต้องมีกฎหมายปกป้องคุ้มครอง พร้อมทั้งให้รางวัลและมีกฎหมายกำหนดโทษแก่ทุกคน ทุกเชื้อชาติ ทุกศาสนา ที่การกระทำผิดในทุกด้านต่อ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ต่อศาสนาวัตถุ ต่อศาสนพิธี

อภิปรายผล

1. การส่งเสริมพระพุทธศาสนา ผลการวิจัย พบว่า พระพุทธศาสนา เถรวาท มีคำสอน ที่ สามารถนำมาเผยแผ่สั่งสอนคนในสังคม ได้ศึกษาเรียนรู้ เป็นผลให้ บุคคลผู้นั้น เป็นพลเมืองดี ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีสุขภาพจิตที่แข็งแรง มีภูมิต้านทานโรค มีคุณภาพชีวิตที่ดี การส่งเสริมและเผยแผ่ ศีล สมาธิ ปัญญา ควบคุมและประหารกิเลส นำมาซึ่งความสงบ สันติภาพ, ต้องปรับปรุงพัฒนาหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ให้สหราชอาณาจักรมีความรู้พระพุทธศาสนา ศรัทธาพระพุทธศาสนา มาสนับสนุนกิจการงานองค์กรพระพุทธศาสนา, ให้ความรู้รัฐบาล ให้เข้าใจประโยชน์ของพระพุทธศาสนา เป็นซอฟต์แวร์เวอร์ มีพลังทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข, รัฐที่นับถือพระพุทธศาสนา สังคมสงบสุข กฎหมายจึงสำคัญ แต่ต้องเอื้อต่อบริบทของพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับ ไตรรัตน์ ณะประกอบภรณ์ (2561) ดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “การสร้างสันติประชาคมตามแนวพุทธ” พบว่า 1) แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างสันติประชาคม เป็นการสร้างสังคมให้เกิดความสงบสุขมี 2 แนวคิด คือ 1) การสร้างทัศนคติประชาคมตามทัศนต่าง ๆ ได้แก่ (1) การปฏิบัติสิทธิมนุษยชน (2) การไม่ใช้ความรุนแรงในการเรียกร้องสิทธิ (3) การเจรจาไกล่เกลี่ย 2) การสร้างสันติประชาคมตามแนวพระพุทธศาสนา ได้แก่ (1) การระงับความขัดแย้งด้วยหลักอหิงสา (2) การพัฒนากาย จิต และปัญญาด้วยหลักไตรสิกขา และ (3) การสร้างความเมตตา ความสามัคคีในสังคมด้วยหลักสาราณียธรรม และหลักอปริหานิยธรรม 2) หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างสันติประชาคม มีหลักธรรม 6 ประการ ได้แก่ หลักไตรสิกขา เป็นหลักพัฒนากาย จิต ปัญญาของตนเอง หลักสาราณียธรรม หลักอปริหานิยธรรม เป็นหลักเชื่อมความเมตตา ความสามัคคีของคนในสังคมเข้าด้วยกัน หลักกัลยาณมิตร หลักโยนิโสมนสิการ และหลักอภัยทาน เป็นหลักที่ใช้ระงับความขัดแย้ง สอดคล้องกับ สุนทรา บุญรัตน์หิรัญ (2564) ดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “การสร้างเสริมพัฒนาความสามารถด้านปัญญาและอารมณ์ด้วยหลักพุทธธรรม” พบว่า 1) การเสริมสร้างการพัฒนาความสามารถในด้านปัญญาและด้านอารมณ์ทฤษฎีตะวันตก ด้านปัญญามีการพัฒนาตามความเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย ด้านอารมณ์ มีการเรียนรู้จักอารมณ์ของตนเองและผู้อื่น ปรับตนเองและประพฤติปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่นอย่างถูกต้องและเหมาะสม 2) หลักพุทธธรรมการเสริมสร้างการพัฒนาความสามารถในด้านปัญญาใช้ ภาวนา 4 และโยนิโสมนสิการ ด้านอารมณ์ใช้ กัลยาณมิตร จริต 6 สัปปายะ 7

2. วิถีปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ผลการวิจัย พบว่า ความก้าวหน้าทาง

ปัญญาประดิษฐ์ ดัดแปลง ทำให้พระพุทธศาสนาผิวด้าน ต้องแก้ไข, การส่งเสริมพระพุทธศาสนา ให้เป็นศาสนาประจำชาติ สอดคล้องกับ พระสมพงษ์ พูลสุข (2553) วิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการผลักดันให้มีการบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พ.ศ. 2537 - พ.ศ. 2550” พบว่า 1) ความเป็นมาของการชุมนุมเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ในการผลักดัน คือ แนวคิดที่ต้องการให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ต้องการที่จะพัฒนาพระพุทธศาสนา การเผยแผ่ให้มีประสิทธิภาพกว้างขวางยิ่งขึ้น และความต้องการที่จะให้ภาครัฐให้ความสำคัญ ดูแล สนับสนุนพระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์ให้มีความมั่นคง ให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติโดยนิตินัยและเป็นห่วงภัยคุกคามจากนอกศาสนา 2) พฤติกรรมของกลุ่มพระสงฆ์ คือ เห็นว่าเป็นหน้าที่ ที่ต้องปกป้องพระพุทธศาสนาและไม่เป็นการผิดในด้านวินัยสงฆ์ โดยยกประเด็นข้อดีของการบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาเผยแผ่ผ่านขบวนการสื่อสาร ชักชวนให้พระสงฆ์ออกมาชุมนุมเคลื่อนไหว กลุ่มพระสงฆ์ มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางการเมืองร่วมกัน เช่น เดินขบวนเรียกร้อง อดอาหาร และ 3) ผลกระทบที่เกิดขึ้น คือ ประชาชนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย เพราะพระสงฆ์ไม่ควรเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการเมือง ส่วนน้อยเห็นว่าเป็นการถูกต้องแล้ว เพื่อพระพุทธศาสนามีความมั่นคงในด้านกฎหมายสามารถพัฒนาสังคมไทยให้มีความสุขได้ สอดคล้องกับ ละอองดาว ชาทองยศ (2567) ดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “พลเมืองตื่นรู้ตามระบอบประชาธิปไตยของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย” พบว่า 1. พลเมืองตื่นรู้ตามระบอบประชาธิปไตย ของนักศึกษา ได้แก่ 1) ด้านมีความรับผิดชอบต่อสังคมและมีจิตอาสา 2) ด้านเคารพสิทธิ 3) ด้านยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล 4) ด้านการมีส่วนร่วม 5) ด้านหลักความเสมอภาค 2. วิเคราะห์พฤติกรรมและบทบาทของพลเมืองตื่นรู้ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาตามความจริง โดยภาพรวม และเมื่อพิจารณาตามความคาดหวัง ภาพรวมอยู่ในระดับมาก และ 3. แนวทางการเสริมสร้างพลเมืองตื่นรู้ ด้านมีความรับผิดชอบต่อสังคมและด้านจิตอาสา ด้านเคารพสิทธิ ด้านยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล และด้านการมีส่วนร่วม สอดคล้องกับ พระศรีสุวงศ์ สิริภทโท (ตริวิเศษศรี) (2563) ดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “บูรณาการพุทธธรรมในการป้องกันความเสื่อมของสังคมตามที่ปรากฏในมหาสุบินชาดก” พบว่า 1. การป้องกันความเสื่อมของสังคมในมหาสุบินชาดกมีทั้งหมด 16 ข้อ สามารถแบ่งออกมาเป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านผู้นำ 2) ด้านข้าราชการหรือผู้ปฏิบัติงาน 3) ด้านประชาชน และ 4) ด้านพระสงฆ์หรือนักบวช 2. หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมในบทบาทหน้าที่เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการป้องกันความเสื่อมของสังคมในมหาสุบินชาดก 4 ด้าน ประกอบด้วย 1) ด้านผู้นำ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมด้านผู้นำ 2) ด้านข้าราชการ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมข้าราชการ 3) ด้านประชาชน หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมด้านประชาชน 4) ด้านพระสงฆ์ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมด้านพระสงฆ์ เมื่อนำหลักพุทธธรรมไปบูรณาการกับบทบาทและการทำหน้าที่ของบุคคลในแต่ละด้านทั้ง 4 ด้าน ก็จะทำให้เกิดคุณสมบัติคือ เป็นผู้รู้จักอบรมตน มีความรับผิดชอบ มีความประพฤติดี และมีคุณธรรมจริยธรรม

3. บูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ ผลการวิจัย พบว่า การปฏิบัติตาม

หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีคุณประโยชน์ สามารถช่วยสังคมให้เกิดสุขสงบสันติได้ และเป็นการต่อต้านอบายมุขอันเป็นเหตุแห่งความเสื่อม, คีล สมาธิ ปัญญา ควบคุมประหารกิเลส นำมาซึ่งความสงบสันติภาพ มีพลังทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข สอดคล้องกับ พระศรีรัชมมงคลบัณฑิต (2565) ดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “การส่งเสริมวิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์ชาติตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า 1) วิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์ชาติ เน้นส่งเสริมความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ทางกายภาพเพื่อความเจริญเติบโตพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทางการค้า ทางการเมืองมากกว่า ส่วนด้านจิตใจควรมีการส่งเสริมหลักพุทธปรัชญาเถรวาทให้เด่นชัด 2) หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่นำมาส่งเสริม เพื่อให้เกิดความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน อย่างแท้จริงทั้งทางกายภาพและทางจิตใจ ได้แก่ คีล สมาธิ ปัญญา 3) การส่งเสริมวิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์ชาติตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทบูรณาการกันได้ดังนี้ (1) คีล ส่งเสริมความมั่นคง (2) สมาธิ ส่งเสริมความมั่งคั่ง (3) ปัญญา ส่งเสริมความยั่งยืน

4. องค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบบูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ ครอบคลุม

ประชาธิปไตยแบบตะวันตก ที่ไทยนำมาเป็นต้นแบบการปกครอง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งมีหลักการแยกรัฐกับศาสนา เพราะในยุคศักดินาฝ่ายศาสนาเป็นฐานันดรคู่กับขุนนาง แสวงหาทรัพย์ อำนาจ กดขี่ประชาชน จนเกิดการปฏิวัติล้มล้าง สถาปนาประชาธิปไตยโดยมีหลักการแยกรัฐกับศาสนา แต่พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนพื้นฐานที่สร้างคนดี พลเมืองดี มีศีลห้าไม่ให้องค์กรสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องทางการเมือง การที่รัฐและพระพุทธศาสนา รวมกัน โดยบูรณาการการส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ เป็นองค์ความรู้ระบอบประชาธิปไตยที่แตกต่างจากระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก ซึ่งองค์ความรู้นี้เมื่อสามารถนำมาใช้ จะเป็นเหตุให้สังคมไทย อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขสันติ มีภูมิต้านทานโรคทางใจ ทั้งชาวไทยพุทธ ชาวไทยศาสนาอื่น รวมถึงชนชาติอื่น ๆ ในโลกนี้ด้วย องค์ความรู้นี้สรุปเป็นโมเดล เรียกว่า $L=REC^3$

องค์ความรู้ใหม่

ผลจากการวิจัยพบว่า การบูรณาการ การส่งเสริมพระพุทธศาสนาด้วยวิถีนิติบัญญัติ เป็นต้นแบบในการนำศาสนามาบูรณาการการปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นผลให้เป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีธรรมาธิปไตยและเป็นเหตุให้สังคมไทยสงบสุขสันติ ทั้งชาวไทยพุทธ ชาวไทยที่นับถือศาสนาอื่นและชนชาติอื่นในโลกนี้ด้วย ทำให้เกิดองค์ความรู้ สามารถสรุปเป็นโมเดล เรียกว่า $L = REC^3$ Model ได้ดังนี้

$$L = REC^3$$

ภาพที่ 1 : Promoting Buddhism
with Legislative Way

L คือ วินิตินิบัญญัติ ที่นำมาบูรณาการ องค์ประกอบพระพุทธรศาสนาทั้ง 5 องค์ประกอบด้วย 4 ปัจจัย ได้แก่ การเผยแผ่ การปกป้อง การให้รางวัล การลงโทษ เพื่อให้เกิด R คือความเคารพต่อพระพุทธรเจ้า ต่อพระพุทธรูปซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรเจ้า เพื่อให้เกิด E คือการศึกษาพระไตรปิฎก เพื่อให้เกิด C คือสมรรถนะ ความสามารถของศาสนบุคคล เพื่อให้เกิด C คือ ทุนหรือคุณค่าของศาสนวัตถุ เพื่อให้เกิด C คือ ศาสนพิธีที่กลมกลืนเป็นวัฒนธรรม พระพุทธรศาสนาซึ่งบูรณาการด้วยวินิตินิบัญญัติ จะมีศักยภาพองค์รวมสามารถตอบสนองรัฐ แก้ไขป้องกันปัญหาทางสังคม ด้วยการอบรม สั่งสอนประชาชน พลเมือง เป็นคนดี สร้างพลเมืองดี เป็นพลเมืองดีที่สุภาพจิตใจดี ปัญหาสังคมในปัจจุบัน อาชญากรรม คอร์รัปชัน คอลเซ็นเตอร์ ยาเสพติด พนันออนไลน์ บุหรี่ไฟฟ้า โรคซึมเศร้า ปัญหาเหล่านี้จะได้รับการแก้ไข ได้รับการป้องกัน ยังผลให้สังคมสันติ สุข สุขภาพจิตใจดี ไม่ใช่เฉพาะชาวพุทธ ทุกคน ทุกชาติ ทุกศาสนา ไม่มีศาสนา จะได้รับผลนี้อย่างทั่วถึง

การบูรณาการที่สำคัญสูงสุด คือการบัญญัติพระพุทธรศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญ ซึ่งต้องบัญญัติโดยสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ที่ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธรศาสนา แต่ยังขาดความรู้ความเข้าใจพระพุทธรศาสนา ศึกษาและปฏิบัติ สำเร็จถึงระดับที่ตนเองสามารถ ลดเวทนา ลดกิเลส ลงได้ เป็นเรื่องที่องค์กรพระพุทธรศาสนาต้องมียุทธศาสตร์ความรู้ มีแผนการ ในการที่จะเผยแผ่หลักธรรม หลักปฏิบัติแก่นักการเมือง นักวิชาการ บุคคลที่มีศักยภาพในการได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ เผยแผ่หลักธรรมและหลักปฏิบัติต่อนักการเมืองเพื่อให้เสนอและผ่านพระราชบัญญัติอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธรศาสนา เตรียมกฎหมายในการนำปัจจัย 4 คือ การเผยแผ่ การป้องกัน การให้รางวัล การลงโทษ มาบูรณาการกับพระพุทธรูปให้เกิดความเคารพ บูรณาการพระไตรปิฎกให้เกิดการศึกษา บูรณาการองค์การสงฆ์ พัฒนาความรู้ ความเข้าใจ สร้างทายาท ตั้งธนาคารสงฆ์ ให้มีโอกาสดำเนินไปสังฆนิยสถาน บูรณาการให้ศาสนวัตถุมีคุณค่า เป็นแหล่งให้ความรู้ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรม นำสิ่งที่ไม่ใช่พระพุทธรศาสนาออกจากบริเวณ สนับสนุนให้ศาสนพิธีกลืนเป็นวัฒนธรรม แก้ไขปรับปรุงยกเลิกศาสนพิธีที่ไม่ถูกต้องตามหลักธรรม แนวทางการใช้องค์ความรู้ใหม่นี้

1. องค์กรเป็นเจ้าภาพในการขับเคลื่อน ซึ่งที่เหมาะสมที่สุด คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้เป็นเจ้าของลิขสิทธิ์งานวิจัยนี้
2. วางแผนกลยุทธ์เพื่อขับเคลื่อน ประกอบด้วยกิจกรรม ผู้รับผิดชอบและกรอบเวลา
3. เชิญผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นที่ปรึกษา เช่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเมือง เพื่อพิจารณาแผนกลยุทธ์
4. เชิญองค์กรพระพุทธรศาสนาภาคประชาชนประชุม
5. วางแผนปฏิบัติการ มอบหมายภารกิจ
6. เข้าชื่อเสนอกฎหมาย
7. เข้าชื่อเสนอญัตติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ

สรุป

การส่งเสริมพระพุทธศาสนา คือ การส่งเสริมที่องค์ประกอบทั้ง 5 คือ พระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ ศาสนาวัตถุ ศาสนาพิธี ด้วยปัจจัย 4 ปัจจัย คือเผยแผ่ ปกป้อง ให้งามไว้ และลงโทษ ผลของการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนา คือศาสนาบุคคลมีความเข้มแข็ง สามารถเผยแผ่พระธรรมคำสอนแก่ประชาชน ด้วยหลักธรรม คือ ไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลทำให้ประชาชนเป็นพลเมืองดี ไม่เบียดเบียน สมาธิแบบพุทธทำให้มีภูมิต้านทานโรคทางใจ ปัญญาเป็นคำสอนที่ได้รับผลสูงสุดทางพระพุทธศาสนา คือหมดทุกข์หมดสุขทางใจเป็นอุเบกขา และเกิดผลต่อสังคม สังคมสงบสุข สันติ ดังนั้น การบูรณาการพระพุทธศาสนา ด้วยการบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ไว้ในหมวดที่ 3 ของรัฐธรรมนูญ ก็จะเกิดประโยชน์สูงสุดต่อประเทศชาติ สอดคล้องต่อคำกล่าวว่า “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์”

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย ผลจากการวิจัยพบว่า วิถีนิติบัญญัติสามารถนำมาส่งเสริมพระพุทธศาสนาได้ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรนำไปใช้ดำเนินการ ดังนี้ สถาบันสงฆ์ พัฒนาพระสงฆ์ภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติธรรม 5 ประการ กล่าวคือ พระภิกษุทั้งหลายย่อมพึงธรรมโดยเคารพ ย่อมเล่าเรียนธรรมโดยเคารพ ย่อมทรงธรรมไว้โดยเคารพ ย่อมไต่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้วโดยเคารพ ครั้นรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) เพื่อความดำรงยั่งยืนมั่น เพื่อความไม่ลบล้าง เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม รัฐ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รัฐธรรมนูญ บัญญัติพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกฎหมายประจำชาติในหมวด 3 ของกฎหมายรัฐธรรมนูญ และบรรจุ ศีล สมาธิ ปัญญา ในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับชั้น เพื่อให้ระบอบประชาธิปไตยเป็นธรรมาธิปไตย เพื่อการแก้ไขปัญหาสังคม กำจัดการคอร์รัปชัน กำจัดยาเสพติด ลดอาชญากรรม ลดการป่วยทางจิต สร้างความสงบสุขต่อสังคม สร้างภูมิต้านทานโรคต่อสังคม อย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยสงฆ์ นำความเชื่อต่อระหว่างพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ อิทัปปัจจยตา กฎธรรมชาติ 5 กฎ กับ กฎทางวิทยาศาสตร์ เช่น Quantum Physic มาแสดงต่อสังคม เพื่อให้ความรู้ความเข้าใจ ความเชื่อมโยง ที่ถูกต้องต่อสังคม ซึ่งเป็นผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นหัวข้อเกี่ยวกับ

2.1 ศึกษาวิจัยเรื่อง การส่งเสริมการรักษาศีล 5 ด้วยวิถีนิติบัญญัติ เพื่อศึกษาการสร้างพลเมืองดีด้วยกฎหมาย

2.2 ศึกษาวิจัยเรื่อง การส่งเสริมการละสังขโยชน์ 3 ด้วยวิถีนิติบัญญัติ เพื่อศึกษาการสร้างโสดาบันด้วยกฎหมาย

2.3 ศึกษาวิจัยเรื่องการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในชีวิตประจำวันด้วยวิถีนิติบัญญัติ เพื่อศึกษาการปฏิบัติธรรมควบคู่กับการใช้ชีวิตปกติด้วยกฎหมาย

บรรณานุกรม

- การศาสนา, กรม. (2525). *พระไตรปิฎกแปลไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- เจ้าคุณสมเด็จพรวันรัต. (2567). ไตรสิกขา คือ มรรคาแห่งชีวิต. *พุทธธรรม*. 73(390), 11-14.
- ไตรรัตน์ ณะประกอบภรณ์. (2561). *การสร้างสันติประชาคมตามแนวพุทธ*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2557). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระศรีรัชมมงคลบัณฑิต. (2565). *การส่งเสริมวิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์ชาติตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระศรีสวรงค์ สิริภทโท (ตรีวิเศษศรี). (2563). *บูรณาการพุทธธรรมในการป้องกันความเสี่ยงของสังคมตามที่ปรากฏในมหาสุบินชาดก*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสมพงษ์ พูลสุข. (2553). *บทบาทของพระสงฆ์ในการผลักดันให้มีการบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็น ศาสนาประจำชาติ พ.ศ. 2537- พ.ศ. 2550*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา รัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- มานิตย์ จุมปา (บรรณาธิการ). (2565). *ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับกฎหมาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 21). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ละอองดาว ขาทองยศ. (2567). *พลเมืองตื่นรู้ตามระบอบประชาธิปไตยของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สภาผู้แทนราษฎร. (2565). *ร่างพระราชบัญญัตินี้เป็นการเสนอกฎหมายฉบับใหม่โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อันเป็นไปตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 133 (2) เพื่อให้มีกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมพุทธศาสนิกชนในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา*. สืบค้น 17 ตุลาคม 2566 จาก https://www.parliament.go.th/section77/survey_detail.php?id=205.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ: เพิ่มทรัพย์การพิมพ์.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2561). *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ*. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2562). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2554). *พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (2565). *พระพุทธศาสนาเถรวาท พุทธวิธีเพื่อชีวิตและสังคม*. นครปฐม: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุนทรา บุญรัตนศิริ. (2564). *การเสริมสร้างการพัฒนาความสามารถในด้านปัญญาและด้านอารมณ์ด้วยหลักพุทธธรรม*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา-มกุฏราชวิทยาลัย.
- แสง อุดมศรี. (2559). *ประมวลกฎหมายคณะสงฆ์*. นนทบุรี: หจก.นิติธรรมการพิมพ์.
- Somdet Phra bhuddhaghosācān (P.A.Payutto). (2017). *Samadhi In Buddhism*. N.P.: O.S. Printing House Co., Ltd.
- Somdet Phra bhuddhaghosācān (P.A.Payutto). (2018). *Buddhadhamma*. (N.P.): Sahadhammika Co., Ltd.